

STÍŽNOSTI INTELIGENTA (RADEK OCELÁK)

1. Mándoky — pramen

Od první čtvrtiny 19. století se celé rozvětvené rody z území dnešního středního Slovenska, tehdy horních Uher, vydávaly na cestu, aby osídlily dosud neobydlené, pralesem pokryté kopce na pomezí bihorské a salajské župy na severozápadě dnešního Rumunska. Dnes cesta autem na pár hodin a přes dvoje hranice. Tehdy mnohatýdenní putování, zato však uvnitř jediné, rakouské (později rakousko-uherské) monarchie. Usídlení se jim tu přes všechny strážně a utrpení prvních zim zdařilo a koncem 19. století, v době našeho vyprávění, tu žily už tisíce slovenských rodin. Uchovávaly si tu na vrších, bez velkých kontaktů s okolním maďarským i rumunským světem, svůj malý, chudý, jazykově čistý slovenský svět a o politické budoucnosti samostatného Slovenska mimo uherskou vládu nevěděly pochopitelně zhola nic. Rychlý populační a pozvolný civilizační vzestup tohoto slovenského osídlení trval až do druhé světové války, po jejíchž trápeních

dobrá polovina — asi dvacet tisíc — těchto Slováků natrvalo přesídlila do zemí obnoveného Československa, především do vyliďněného českého i moravského pohraničí.

Milníkem v dějinách zapadlých slovenských vsí v kopcích dnešního Rumunska byl (vedle dvojího vystřídání maďarské a rumunské vlády nad územím) především rok 1930. Teprve tehdy si vzdálený československý stát prostřednictvím cestujících učitelů a úředníků uvědomil samu existenci této své zahraniční menšiny a v následujících letech se o ni začal starat a zajímat způsobem, který vyvrcholil právě v poválečné tzv. reemigrační akci. Právě z roku 1930 pocházejí první souvislá česká i slovenská pojednání o původu, situaci a kultuře zdejších obyvatel. — Mándokyho maďarský text, jakýsi román v dopisech situovaný na samé vršky zmíněných kopců, na faru a do okolí Solyomkeő (neboli Nové Huti neboli rumunského Sinteu), je o tři desetiletí starší. *Dopisy z Bihoru* jsou datovány lety 1895–96 a tato datace věrně odráží skutečný autorův pobyt na Nové Huti. Z dob ještě dřívějších se nám snad dochovaly statistiky obyvatelstva, kusé údaje církevních ročenek — to však už není vyprávění autora zaujímajícího osobní postoj.

V tom ohledu je Mándoky první a existence jeho spisku je pro nás — nás se zvláštním zájmem potomků o rodinnou minulost v Rumunsku, a že nás díky velkorozměrovým poválečným migracím není zrovna málo — jakýmsi náhodným zázrakem. Zázrakem, který celkem pochopitelně přes sto let unikl pozornosti českých a slovenských zájemců o historii a et-

nografii této oblasti. Nebyl totiž psán jejich jazykem (nýbrž maďarštinou, málo srozumitelnou a vnášejíci do hry i sršaté politické neshody) a nebyl psán pro ně. Vytouženým publikem maďarského intelektuála — zajisté poněkud vnitřně nejistého a odtud i přemoudřelého — bylo maďarské městské publikum, snad dokonce budapeštské. Poprvé a naposledy vyšla kniha ve Varadu či Velkém Varadině, tedy Nagyváradu, tedy dnešní rumunské Oradeji. (Čtenáře se zájmem o realie sotva můžeme o tento sedmihradský, středoevropský, maďarský guláš vícejazyčných místních jmen zcela ochudit!)

Těžko bychom vlastně obhajovali i tezi, že slovenští chalupníci Nové Huti a okolních vsí se svými zvláštnostmi jsou prvořadým předmětem Mándokyho zájmu. Tím je spíš život místní maďarskojazyčné smetánky a v neposlední řadě autor sám. A přesto — jak totiž praví maďarské přísloví a obuvnický mistr z druhé kapitoly: „když už se ztratila sekera, ať se najde alespoň topůrko“ — jde o pramen v etnografickém ohledu neocenitelný, o celou jednu generaci předstihující cokoliv dalšího. V beletristickém ohledu jej pak napodobil až Evžen Peřina ve svém *Vyprávění o rumunské zemi* z roku 1955 (shodou okolností opět ve formě dopisů).

2. Mándoky — literatura?

Historik ruku v ruce s literárním teoretikem by se nám ovšem mohli nyní začít posmívat: jakápak historie v románu, jakýpak autor a jaképak realie? Co fikční svět a osobní vypravěč, již jsou coby dějiště a jedna z postav románu autorovými suverénními výtvary, jakoukoli realitou naprosto nevázanými? Opáčíme na to zvesela: tyto pojmy jsou nám věru známy, ale znal je také pan Mándoky, kaplan na Nové Huti? Myslel na ně, když sám ze sebe učinil ústřední postavu a epistolárního vypravěče, kaplana na Nové Huti, oslovovaného ostatními při různých příležitostech „Šani“ a dokonce „pane Mándoky“?

Vážněji ale: Mándokyho text se přimyká k dobové novohuťské realitě téměř ve všech bodech, ve kterých ji dovedeme z nezávislých zdrojů rekonstruovat. Nejen autora, který skutečně od března 1895 do září 1896 působil coby kaplan na Nové Huti, ale i dlouhou řadu dalších postav jsme schopni pod týmiž jmény a v týchž funkcích doložit z jiných pramenů. Týká se to farářů Šumichrasta (pocházejícího skutečně ze Skalské Nové Vsi, jak je na jednom místě zmíněno), Dorigiho, Gahéra, kaplana Tádého i jiných zmiňovaných kleriků, učitelů Ragályiho, Klacskóa, Vladára, továrníka Galbavého, mlynáře Ďura Latky a dalších — byť v jejich osobních charakteristikách jsme pochopitelně ponechání na milost autorovu barvitému líčení. Také příjmení epizodních postav míst-

ních Slováků (Koleňák, Janošťák, Blahuta), třeba že tyto nedovedeme identifikovat přesněji, jsou v místě zcela běžná. Realitě velmi věrný je i Mándokyho místopis, nevyjímaje detaily typu, že se na půli cesty z Élesdu nacházela stará žandárská (četnická) stanice nebo že z Nové Huti na Starou se přechází přes údolí říčky Bystré s mlýnem. To vše dovoluje naopak s důvěrou připojovat ke známému místo- a lidopisu valnou většinu toho, v čem je nám Mándoky pramenem jediným. K tomu nejzajímavějšímu patří informace o šlechtě, která je koncem 19. století dosud vlastníkem některých vsí, jakož i o místním židovském obchodnictvu — o obou tématech totiž náš dominantní informační pramen pro toto období, jímž jsou římskokatolické farní matriky, mlčí.

Přece ale Mándokyho nachytáme při literární stylizaci. Nejzřetelněji tam, kde se kaplan-vypravěč před svou útěšlivou Malvine (o níž, s jejími „rozkošnými rtíky“, se od mladého kněze dozvídáme pohříchu málo!) staví jako vyhnanec málem mezi štíty velehor. I sám původní název knihy k tomu odkazuje: „Havasi levelek“ znamená v maďarštině cosi jako listy velehorské, alpské. Intelektuál vyhnaný z města mezi primitivní nerozumějící lid, prosím; dlouhé zimy a ledové vichry, prosím. Co ale všechny ty obrovité horské štíty, hrozivé průrvy a příšerné hlubiny v krajině sice kopcovité, jež však při pohledu na mapu vykáže nadmořskou výšku nepřesahující uměřených 700–800 metrů?!

3. Mándoky a další figurky

Snad je ona velehorská fikce za vlasy přitaženým kontrastem s rovinou milovaného Maďarska, anebo, pravděpodobněji, se rozcitlivělý kaplan jen potřebuje politovat — a že ho tato potřeba posedá často! Povážlivě často na to, že je náš tragický exulant do kopců Nové Huti vyslán na pouhého půldruhého roku, a namísto „vyslán“ by se dalo vlastně říci „duchovně povolán“. K pousmání málo ho také trápí, že s naprostou většinou svých oveček není jaksi vzhledem k neznalosti slovenštiny schopen se domluvit, a je tím odsouzen k pouhému ceremoniálnímu postávání. V celém žertovně laděném vyprávění je toto nejspíš vtip nezáměrný, zato zvláště podařený. Od duchovního pastýře tisíců Slováků na kopcích Nové Huti se o nich samých nedozvídáme zas tak moc — pečlivě jsme zato zpraveni o každyčkém splínu mladého kněze, každé zábavě, vycházce a hostině jeho vybrané společnosti. (O to víc nás ovšem může zasáhnout příšerná scéna nuzné slovenské chatrče a pohřbu hned ve druhé kapitole knihy.)

Kroužek, o němž se dozvídáme nejčastěji, to není společnost místních rodáků a hospodářů, kdepak — i ti nejváženější z místních Slováků jsou ctěnému panstvu dobří jen jako vozkové (kteroužto úlohu si získali vlastnictvím povozů a svou ne zcela běžnou schopností dohovorit se jinak než slovensky). Novohutskou smetánkou a kaplanovými kumpány nejsou hospodáři (velcí hospodáři v tomto chudém kraji ani

nejsou), nýbrž je to honorace kněžsko-kantorsko-továrnicko-úřednická. Jsou to lidé vázaní ne na půdu a zemědělskou dřinu, ale na funkci a plat z ní plynoucí, a proto je také lze počítat za „místní“ nanejvýš částečně. (Kromě Mándokyho knihy, v níž je přátelský kruh místní elity posilován a oslabován průběžnými příchody a odchody, nám to opět potvrzují místní matriky: na rozdíl od slovenských rolníků, jejichž rody tu můžeme sledovat v řadě pokolení, se jména kantorů nebo úředníků a jejich manželek matričními svazky v nejlepším případě mihnou.)

Je to společenská vrstva v jistém smyslu uhersky nadnárodní (slovansky znějících jmen je tu skoro převaha; snažíme se to v knize odrážet volbou mezi maďarským a slovanským pravopisem různých příjmení), ale zároveň „pravověrně maďarská“. Z hlediska následujícího století a jeho etnických konfliktů je skoro těžké spatřovat pouhou blahosklonnost, bezelstný národní zápal, a nikoli ďábelskou ironii v tom, když jsou nám vypravěčem líčena slovenská dítka předhánějící se v projevech maďarského vlastenectví: „Verona Blahutová, jež se ujala básně začínající slovy *Narodila jsem se jako Maďarka*“... Inu, jeden z bodů, v nichž text přerostl svého autora a sahá si vyzývavým gestem rovnou do naší přítomnosti.

Ještě jednu stížnost si nedokážeme nechat pro sebe: náš kaplan je nejen rozkochaný, národně- katolicky poněkud devótní, ale také přemoudřelý, užvaněný, chytrý takřikajíc jako rádio. Na odívání stává — trpící intelektuál mezi prostinkým hor-

ským lidem, vyhnaný Napoleon na odlehlém ostrově — veškerou svou vzdělanost; není irelevantního kulturního odkazu, jež by do svého vyprávění prostinkých novohutských dějů nezamotal. Úvod třetího listu rozhodně představuje světový rekord v umění, kterak sentimentálně rozpatlat jednoduché sdělení „omlouvám se za opožděnou odpověď“!

A přece je Mándoky i vtipný, leckdy třeskutě vtipný, a místy dojemný. Jeho zapomenuté dílko v moderním překladu Adély Gálové je tím dodnes živé, a snad i hodné pozornosti více nežli jedné skupiny čtenářů.

4. Mándoky — autor

O autorově životě se dozvídáme jednak z kusých zmínek v biskupských ročenkách a digitalizovaných dobových pramenech, jednak z referátu maďarského historika Norberta Stencingera. Podle těchto pramenů se Sándor Mándoky narodil 7. září 1864 v sedmihradském Târgu Mureș a roku 1892 byl vysvěcen na kněze oradejské římskokatolické diecéze. Po doloženém působení mezi Slováky na Nové Huti v letech 1895–96 se roku 1900 objevuje jako učitel náboženství v Šoproni, od roku 1903 pak trvale působí jako pastor a profesor náboženství na královské vojenské škole v Pécsi (roku 1908 propuštěn z oradejské diecéze do péčské), s dochovaným vynikajícím posudkem ohledně jeho osobních, řečnických i služebních kvalit. Jako jednu z postav tohoto přípravně-militárního

prostředí prý Mándokyho zachytil ve své knize známý chorvatský spisovatel Miroslav Krleža. V roli vojenského kněze zažívá Mándoky první světovou válku a později i část té druhé: umírá pravděpodobně 30. října 1942 jako duchovní představený vojenského tábora.

V maďarském vojenském historickém archivu se podle Stencingerova zjištění dochovala rozsáhlá kolekce Mándokyho osobních deníků z let 1889–1919 včetně doby působení mezi Slováky, která by do budoucna mohla být zajímavým srovnávacím materiálem. Bylo by rozhodně zajímavé se dozvědět, zda se zralému knězi Mándokymu poštěstilo převzít se nad dobového ducha agresivního nacionalismu a nad potřebu neustálých zábav v takzvané dobré společnosti.